

Monika Bogdzevič – absolwentka filologii polskiej i litewskiej, obecnie studentka II roku studiów magisterskich językoznawstwa ogólnego na Uniwersytecie Wileńskim. Jej zainteresowania naukowe dotyczą lingwistyki kognitywnej, etnolingwistyki, językoznawstwa typologicznego, indoeuropeistyki, metodologii dydaktyki języków obcych i translatoryki. Od siedmiu lat jest instruktorką tańca ludowego, toteż w perspektywie przyszłych badań widzi również kwestie dotyczące szeroko stosowanego pojęcia Polonii oraz kultury, języka i poczucia tożsamości Polaków na Litwie

monika.bogdzevic@gmail.com

Monika Bogdzevič

Próba kognitywnego ujęcia mądrości (na materiale przysłów polskich i litewskich)

W artykule będę się starała znaleźć odpowiedzi na pytania: czym jest *mądrość* w świadomości dwóch odrębnych, lecz bliskich kulturowo wspólnot językowo-kulturowych – polskiej i litewskiej, w jaki sposób przejawia się to, co jest nazywane *mądrością*, jakie charakterystyczne cechy zostały uznane za ważne i istotne przez dwie społeczności komunikatywne – polską i litewską. Interesować mnie będzie też to, jaka treść semantyczna i aksjologiczna, logika wewnętrzna owego pojęcia utrwaliła się w przysłowiaach polskich i litewskich. A zatem to, co łączyli i łączą przeciętni użytkownicy języków polskiego i litewskiego z pojęciem *mądrości*. Innymi słowy, jaka wiedza o *mądrości* i głównej realizacji tego pojęcia – o człowieku *mądrym* – została skumulowana w ciągu wieków i zachowana w językach polskim i litewskim.

W swych poszukiwaniach będę traktowała język jako środek i narzędzie opisu świata, ujęcia różnych elementów rzeczywistości i ich wartościowania, jako coś, co pośredniczy w dążeniach człowieka do poznania świata, który go otacza i którego jest częścią. Będzie to wiedza, „która leży u podstaw języka ogólnego [...] odznaczająca się tym, że ujmuje rzeczywistość w wielu jej aspektach, preferuje pragmatyczne, a nie teoretyczne podejście, spetryfikowanych charakterystyk przedmiotów zaś nie zamyka w spójny system” (Bartmiński,

The study was conducted at author's own expense.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies PAS & The Slavic Foundation.

1984, s. 10). Będzie to wiedza zwana czasem wiedzą naiwną, zdroworozsądkową¹, a więc składająca się na tzw. językowy obraz świata², niewątpliwie językowa, utrwalona w języku i przez niego przenoszona, ulegająca nieznacznym modyfikacjom na przestrzeni stuleci i przez to w dużym stopniu odpowiadająca realności pozajęzykowej.

Źródłem danych empirycznych będą teksty, których wartość pragmatyczna bazuje na moralizowaniu, pouczeniu, ostrzeganiu, czyli przysłowia³, zwane też mądrością ludu, pochodzące z kompendiów⁴ przysłów polskich i litewskich. Droga zaś do sformułowania odpowiedzi na postawione we wstępie pytania – zaproponowana przez Jerzego Bartmińskiego metoda definicji kognitywnej (Tokarski, 1996, s. 100), czyli definicji nastawionej na „zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania” (Bartmiński, 2007, s. 42).

Spojrzenie na *mądrość* tylko z jednego punktu widzenia – przysłów wyekscerpowanych z kompendiów w oparciu o klucz leksykalny, może nadać opracowaniu charakter nieco fragmentaryczny. Wykorzystanie dodatkowo takiego materiału językowego, jak frazeologizmy, bajki, anegdotki itp., rzeczywiście umożliwiłoby całościowe opracowanie konceptu człowieka *mądrego*. Wiąże się to jednak ze znacznym rozbudowaniem tekstu, co ze względu na wąskie ramy artykułu byłoby rzeczą skomplikowaną. W celu zawężenia tematu będę się powoływała na wynikającą z ludowej wiedzy synonimię bliską. Tak więc rekonstrukcję obrazu człowieka mądrego na podstawie przysłów polskich i litewskich stanowić będzie przegląd definicji słownikowych leksemów ściśle związanych z tytułowym pojęciem, a więc wyrazów: *mądry* i *rozumny*⁵, a następnie analiza semantyczna przysłów te wyrazy zawierających.

¹ Język określany jest czasem mianem rezerwuaru zdrowego rozsądku, w oparciu o który ludzkość zorganizowała się i rozwinęła swoją kulturę (Krąpiec, 1985, s. 9).

² Jedną z pierwszych definicji JOS znajdujemy w pracy J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego: JOS jest to pewien zespół sądów mniej lub bardziej utrwalonych w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego. W tym sensie JOS jest utrwaleniem zespołu relacji zawartych w językowym ukształtowaniu tekstu, a wynikających z wiedzy o świecie pozajęzykowym (Bartmiński & Tokarski, 1986, s. 72).

³ Ogółem dokonano analizy semantycznej 85 przysłów litewskich i 121 polskich.

⁴ „Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych” pod red. Juliana Krzyżanowskiego (1969–1978) oraz „Lietuvių patarlės” (Przysłowia litewskie), „Patarlių paralelės” (Paralele przysłów) pod red. Kazysa Grigasa (1976, 1987).

⁵ *Mądry* ma stanowić ukonkretnienie pojęcia *mądrości*, toteż nie budzi tutaj żadnych wątpliwości. Wybór leksemu *rozumny* natomiast wymaga pewnego uzasadnienia. Zarówno w języku polskim, jak i litewskim *rozumny* występuje jako jeden z podstawowych synonimów *mądrego* (SJPDor, USJP, SJPs, WSJP, LKŽ, DLKŽ). Warto tu zwrócić uwagę na fakt, że w jęz. litewskim *protingas* (pl. *rozumny*) jest częściej używanym wyrazem niż *išmintingas* (pl. *mądry*). Ponadto coraz częściej

Ogólne słowniki języka litewskiego podają krótkie i w miarę zwięzłe definicje *mądrogo* i *rozumnego*. *Mądry* (lit. *išmintingas*) – jest to osoba posiadająca *mądrość* i rozum (LKŽ, DLKŽ), *rozumny* (lit. *protingas*) z kolei prócz tego, że posiada *rozum* i *mądrość* (LKŽ, DLKŽ), charakteryzuje się również zdolnością rozumowania i umiarem (LKŽ). Na podstawie definicji można stwierdzić, że zakres semantyczny *mądrogo* i *rozumnego* zasadniczo się nie różni.

Definicje zawarte w ogólnych słownikach języka polskiego podają bogatszy zespół cech *mądrogo* i *rozumnego*. *Mądry* jest ten, kto posiada rozum, mądrość, dużą wiedzę, inteligencję, doświadczenie i umie to wykorzystać (SJPDor, USJP, SJPSz), jest wykształcony i umie sobie radzić w różnych sytuacjach (USJP, ISJP), nie da się oszukać i przechytryć, jest sprytny, zmyślny (ISJP). Osoba *rozumna* – na podstawie wymienionych słowników – to osoba mająca dużą wiedzę, doświadczenie i rozsądek. W SEJP wyraz *mądry*, swymi korzeniami sięgający XVIII wieku, obejmuje też takie charakterystyki jak „pojętność” i „chytrość”. A w SEJL czytamy o pospolitym charakterze *mądrogo* i podniosłym (uwarunkowanym zapewne biblijnym pochodzeniem) – *rozumnego*.

Omówione wyżej definicje zgodnie z założeniami semantyki taksonomicznej podają cechy „konieczne i wystarczające”, by móc wyodrębnić człowieka *mądrogo* z pewnej grupy osób. To pozbawia je waloru objaśniającego sposób funkcjonowania pojęć *mądrości* i *mądrogo* zarówno w języku, jak i kulturze. Co tak naprawdę znaczy twierdzenie, że człowiek *mądry* posiada *rozum*, *mądrość*? Na podstawie czego możemy o tym mówić i z czego to wynika? Szukając odpowiedzi na powyższe pytania, spróbujmy spojrzeć na człowieka *mądrogo* oczami ludu⁶.

Na początku warto podkreślić pewną zależność występującą zarówno w paremiach polskich, jak i litewskich – pojęcie *mądry* nie występuje tu jako nazwa cechy, lecz zazwyczaj jako nazwa osoby. Można zatem przyjąć, że *mądry* jest skrótem od *mądry człowiek* (szczególnie dobrze to widać na takich przykładach, jak: *mądry cierpliwy*). *Mądry* jest **kategoryzowany** jako „właściciel” *mądrości*. Tak więc jego głównym atrybutem stają się *mądrość* i *rozum*. *Mądry* jest to ktoś *rozumny*, a więc ktoś, kto nie jest *głupi*, a nawet więcej – kto jest przeciwieństwem *głupiego* w wielu aspektach (m.in. zachowaniu, mowie, stosunku do innych osób i świata). Właśnie ta **opozycja *mądry* : *głupi*** daje podstawy oraz narzędzia do

protingas przybiera znaczenie *mądrogo*, łącząc w jedno pojęcia *mądry* i *rozumny*. Warto zwrócić uwagę na strukturę niektórych przysłów – *mądry* i *rozumny* występują czasem wymiennie, w roli podmiotu. *Wykształcony* zaś lub *inteligentny* (które również są synonimiczne w stosunku do *mądrogo*) pełnią tu funkcję atrybutywną, nazywają cechy przypisane *mądreemu*.

⁶ W analizie wykorzystano tylko przysłowia ludowe.

rekonstrukcji językowego obrazu *mądryego* (taką rekonstrukcją obrazu *głupiego* stanowić będzie przedmiot odrębnego opracowania).

Cechy charakteru. Zarówno w oczach społeczności litewskiej, jak i polskiej *mądry* jest ostrożny: *Mądry ostrożny; Su razumu darysi, mažiau suklysi*⁷. Przysłowia również głoszą, że jest to osoba skromna: *Mądry na małe przestaje; Daugiau proto mažiau puikumo*⁸. A mimo to *mądrość* staje się oznaką potęgi: *Mądrym gwiazdy nie rządzą; Kuris protingas, tai ir galin-gas*⁹. Zazwyczaj *mądrość* idzie w parze ze sprytem, toteż *mądry* jest sprytny: *Trafił mądry na głupiego – odebrał podatek od niego; Durnius duoda, išmintingas ima*¹⁰; pojętny: *Mądrygo nie trzeba wiele uczyć; Kas supranta, kad jo proto neužtenka, tas ne kvailys*¹¹. *Mądrzy* są szczęśliwi i pozytywnie myślący: *Mądrymu zawsze na wszystko dobry aspekt; Kas išmaningas, tas visad laimingas*¹². Z przysłów wynika, że w kulturze litewskiej *mądry* jest postrzegany jako osoba miłosierna i sprawiedliwa: *Išmintingam nepritinka pykti*¹³; *Kas teisingas – išmintingas*¹⁴. W kulturze polskiej *mądry* charakteryzuje się cierpliwością: *Mądry cierpliwy*; pobożnością: *Mądry i gdy milczy Boga chwali*; ugodowością: *Mądry z każdym się zgodzi*; niezawodnością: *Mądrzy się gryzą i wadzą, a sekretu nie wydadzą*; oraz stałością: *Mądry jest stały, ale nie uparty*.

Takie cechy charakteru leżą u podstaw określonych **stanów duchowych** towarzyszących ludziom *mądrym*. Zwykle odczuwają oni szczęście i zadowolenie czy to z powodu posiadanej *mądrości*: *Kožnas savo protu džiaugiasi*¹⁵; czy to z innego powodu: *Rad mądry, że głupiego oszukał*. Jednak i *mądrzy* są czasem smutni czy mają różnego rodzaju obawy. To ściśle się łączy z położeniem materialnym: *I mądry głupi, gdy go nędza złupi*.

W wyobrażeniach **wieku mądryego** i źródła **mądrości** zazwyczaj jest mowa o tym, że to osoba w wieku podeszłym (lub co najmniej w wieku powyżej średniego) oraz z bogatym bagażem doświadczeń: *Pats mażyn – protas didyn*¹⁶; *Gilus protas, nors žmogus kuprotas*¹⁷, *Mądry po szkodzie*. *Mądrość* uwidacznia się z biegiem lat, ale w swej istocie jest darem Bożym, o czym mowa w paremiach litewskich. Jeśli Bóg człowieka *mądrością/rozumem* nie

⁷ Postępuj rozumnie – unikniesz nieszczęść.

⁸ Więcej rozumu – mniej pychy.

⁹ Kto jest mądry/rozumny, ten jest potężny.

¹⁰ Głupi daje, mądry bierze.

¹¹ Kto rozumie, że własnego rozumu nie wystarczy, ten nie jest głupi.

¹² Kto jest mądry, ten jest zawsze szczęśliwy.

¹³ Nie pasuje mądrymu się złościć.

¹⁴ Kto jest sprawiedliwy – ten jest mądry.

¹⁵ Każdy się cieszy własnym rozumem (lub: własną mądrością).

¹⁶ Człowieka ubywa – mądrości przybywa.

¹⁷ Głęboki rozum – chociaż sam człowiek zgarbiony.

obdarzył, to takiemu człowiekowi nic i nikt już nie pomoże: *Už tą patį protą Dievui dėkavoti*¹⁸; *Kam razumo nedavė Dievas, tam žmonės nepamačys*¹⁹, ale jeśli jest się mądrym od urodzenia, to takim się pozostaje na zawsze: *Išmintingą j durnių nepavirsi*²⁰. W polskiej kulturze panuje zaś przeświadczenie, że nie zawsze jest się mądrym: *Nikt nie jest zawsze mądry*; czyli że: *I najmądrszemu czasem urwie wątku*. To ciekawe, że nawet rozumiana jako dar Boży mądrość mądrości nie jest równa: *Būtų razumnas, kad razumnesio nebūtų*²¹; *Protas protą pereina*²².

Częstokroć o mądrości świadczą pewne **typy zachowania** oraz **doświadczenia**. Mądrzy zawsze postępują rozsądnie, pracują uczciwie i starannie: *Kokia išmintis – toks ir darbas*²³. Mądrzy mają ukończone szkoły, posiadają odpowiednią wiedzę, by móc czasem ostro pożartować: *Teraz nie ten mądry, kto dobrze pisze, lecz ten, kto dobrze odrwiwa*. Żart czy drwina nie są jednak specjalnością mądrych. Z reguły są to osoby małomówne, a ich język charakteryzuje się umiarem i logiką: *Mądry nie powie, czego wprzód nie zważy*; *Koks protas – tokia kalba*²⁴. Ale nawet takie osoby nie zawsze potrafią uchować się od krzywdy: *Nie bądź za mądry, bo się nie uchowasz*; *Ir protingas iš daurniaus j nosj gauna*²⁵.

Mądrość jest w oczach ludu jedną z najwyższych **wartości**. Wszystko wskazuje na to, że mądry jest ceniony przez wszystkich. Nazywanie kogoś mądrym świadczy o chęci współpracy z daną osobą, o wysokiej pozycji na skali wartości cenionych przez społeczeństwo: *Lepiej z mądrym zgubić, niż z głupim znaleźć*. Być może dlatego, że to od mądrego można się wielu rzeczy nauczyć: *Su protingu pakalbėsi, sau įdėsi, su kvailiu – ir savo prarasi*²⁶. Mądry jest swego rodzaju autorytetem: *Podobać się jednemu mądrymu lepiej jest niż dziesięciu głupim*. Bogactwo na tle mądrości jest więc mało warte: *Geriau būti protingam nekaip turtingam*²⁷.

Wśród relacji mądrego z innymi ludźmi najbardziej interesujące są te z innymi mądrymi oraz z głupimi. Są one o wiele bardziej zawile, niż mogłoby się wydawać na pierwszy rzut oka. Z jednej strony mądrzy najlepiej się rozumieją i czują w swoim towarzystwie, czyli wśród mądrych, ponieważ: *Nikt nie zna mądrego, jeno mądry*. Jednak użytkownik języka

¹⁸ Za sam rozum Bogu dziękować.

¹⁹ Kogo Bóg rozumem nie obdarzył, temu i ludzie nie pomogą.

²⁰ Mądrego w głupiego nie obrócisz.

²¹ Byłby mądry, gdyby mądrzejszego nie było.

²² Mądrość mądrość przekracza.

²³ Jaka mądrość – taka i praca.

²⁴ Jaki rozum – taka mowa/taki język.

²⁵ I mądry od głupiego czasem dostaje w kość.

²⁶ Z mądrym obcując wiele zyskasz, z głupim – stracisz to, co posiadasz.

²⁷ Lepiej być mądrym niż bogatym.

polskiego uchwycił i to, że *mądrość* nadmierna może doprowadzić do braku porozumienia: *Jak mądry z mądrym się zejdzie, to jeden drugiemu nie ma co powiedzieć*. Brak takiego porozumienia jest gwarantowany, gdy zejdzie się *mądry* z *głupim*: *Išmintingo žodis kvailio ausin kelio nerās*²⁸. Ten duet – *mądry* i *głupi* – jest skazany na niepowodzenie: *Razumnas su durniumi neilgai tešienaus*²⁹. Dlatego czasem *mądry* woli po prostu ustąpić *głupiemu* i uniknąć w ten sposób zbędnych kłopotów: *Mądry głupiemu ustąpi*.

Bardzo często zarówno charakter, jak i konkretne zachowania *mądrogo* mogą wywoływać pewnego rodzaju **asocjacje** *mądrogo* ze zwierzętami lub wykonawcami pewnych zawodów. Z pierwszego typu skojarzeń (ze zwierzętami) warto wymienić następujące: *Mądry jak stary wąż*; *Mądry jak uczony szpak*. Nazwy pewnych zawodów oraz narodowości w swej treści semantycznej mają zakodowaną cechę *mądry*, toteż słyszymy: *Mądry jak ksiądz w kościele*; *Mądry jak Żyd*. Zwróćmy uwagę na to, że dawniej ksiądz uważano za niepodważalny autorytet moralny, naród żydowski od swych pradziejów uważany był za naród wybrany, a sam Żyd charakteryzował się sprytem, błyskotliwością. Świadczyć to może o tym, że porównywanie kogoś do księdza było wyrazem szacunku do danej osoby, a porównywanie kogoś do Żyda miało podkreślić błyskotliwość umysłu tej osoby. Wszystko to się składa na postrzeganie *mądrości* jako niezachwianej wartości. Dlatego czasem paremia brzmią niczym wezwania do zachowania tudzież pielęgnowania *mądrości*. Być może dlatego, że osób *mądrych* na świecie nie jest aż tak wiele: *Za jednego mądrogo sto głupich na świecie*.

Kończąc niniejsze rozważania chciałabym zwrócić uwagę na to, że w świadomości ludowej bycie *mądrym* nie znaczy tylko posiadanie *mądrości* czy rozumu. Jak widać, pojęcie *mądrości* obejmuje różne cechy, typy zachowań, relacje *mądrogo* z innymi ludźmi i otaczającym go światem oraz wynikające z tego wartościowania. Nie sposób wyczytać tego z definicji słownikowych. Podają one zespół cech obowiązkowych i wystarczających, nie tłumaczą funkcjonowania pojęcia *mądrości* w języku ani kulturze. Paremia natomiast są niejako tekstową konkretyzacją pojęcia *mądry*, podają typowe charakterystyki *mądrogo* i dzięki temu stanowią wiarygodny materiał do rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu *mądrogo* utrwalonego w kulturze polskiej i litewskiej. Dlatego w pełni uzasadnione są poniższe próby sformułowania definicji kognitywnych *mądrogo* właśnie na podstawie przysłów.

²⁸ *Słowo mądrogo nigdy nie znajdzie drogi do ucha głupiego.*

²⁹ *Mądry z głupim nie długo będą razem kosili siano.*

W kulturze litewskiej *mądrość* postrzegana jest przez pryzmat osoby *mądrej*, czyli krócej mówiąc – *mądrego*. *Mądry* prawie we wszystkim jest przeciwieństwem głupiego. *Mądrym* się nazywa osobę ostrożną, skromną, w swej mądrości potężną, sprytną, pojętną, pozytywnie myślącą, miłosierną, sprawiedliwą, niebogata, ale szczęśliwą. Jest to osoba w wieku starszym, która potrafi podjąć właściwe decyzje, działać rozsądnie, celowo, uczciwie pracować, mówić tylko z rozwagą i czasem przez to ucierpieć. Otoczenie ceni mądrego, chce z nim współpracować, czerpie od niego doświadczenie i *mądrość*. Sam *mądry* najlepiej się porozumiewa z innym *mądrym*, nigdy z głupim. *Mądrym* się jest z łaski Bożej i na zawsze.

W świadomości użytkowników języka polskiego *mądry* jest osobą ostrożną, skromną, w mądrości potężną, pozytywnie myślącą, sprytną, cierpliwą, miłosierną, litościwą, pobożną, przyjazną i stałą w swych zamiarach, niebogata, ale szczęśliwą. *Mądry* jest całkowitym przeciwieństwem głupiego. Jest to osoba zazwyczaj w wieku starszym, która ma ukończoną szkołę, posiada bogate doświadczenie, poczucie humoru, lecz jest małomówna i nie zawsze potrafi siebie obronić. Wszyscy cenią *mądrego*, jest on autorytetem moralnym oraz przykładem w wielu dziedzinach. *Mądry* nie zawsze jednak potrafi porozumieć się z mądrym, z kolei głupiemu woli ustąpić, by uniknąć nieporozumień. *Mądrzy* nie są jednakowo mądrzy i nikt nie jest zawsze *mądry*. O *mądrość* i *mądrych* trzeba dbać, gdyż *mądrych* jest o wiele mniej niż głupich.

Tak sformułowane definicje pozwalają nam dostrzec, iż komponenty semantyczne „naiwnego” obrazu *mądrego* nie tworzą zamkniętej struktury semantycznej. Są pewnym układem sfer kognitywnych. Wokół jądra semantycznego pojęcia *mądrości* różne określenia *mądrego*, tworząc sfery kognitywne, układają się w zależności od stopnia utrwalenia w języku i świadomości jego użytkowników. Granice między tymi sferami nie są wyraźne. Tak więc typowe określenia *mądrego* powstają w ramach doświadczeniowych konkretnej wspólnoty językowo-kulturowej, a zależne są od przyjętych przez ową społeczność punktów widzenia oraz strategii komunikatywnych.

Na podstawie badanego materiału widzimy, iż charakterystyki *mądrego* w paremiach polskich i litewskich są zgodne, a w wielu aspektach nawet się pokrywają (cechy charakteru, wiek, zachowania, wartościowanie). Te określenia z kolei, które z pozoru się różnią (relacje z otoczeniem, źródło mądrości, jej nieprzemijalność), dotyczą tych samych sfer kognitywnych. Takie „różnice” w swej istocie polegają na odmiennym wykorzystaniu leksyki, nie na głęboko tkwiących różnicach kulturowych. Wyodrębnione na podstawie paremiów polskich

i litewskich cechy człowieka *mądrogo* nie wykluczają się nawzajem, tylko się uzupełniają. Przysłowia nieraz poruszają jeden wątek, ale mówią o nim w inny sposób.

Na przykład w kulturze litewskiej szczególną uwagę zwraca się na to, że *mądry* potrafi właściwie się zachować, rzetelnie pracuje, w przysłowiaach polskich zaś jest mowa o tym, że tego wszystkiego *mądry* się nauczył w szkole. Paremia litewskie utrwaliły fakt dobrej zażyłości *mądrogo* z *mądrym*, polskie natomiast – wynikający z tego brak porozumienia *mądrogo* z głupim, skłonność *mądrogo* do ustępowania głupiemu. W kulturze litewskiej *mądrość* jest pojmowana jako dar Boży, dlatego nie przemija, ale warto jednak o tę wartość (tak *mądrość* jest postrzegana przez użytkowników języków polskiego i litewskiego) dbać, gdyż obdarzonych nią ludzi jest niewiele – głoszą przysłowia polskie.

Słuszne zatem wydaje się twierdzenie, że celem tego typu badań nie powinno być szukanie różnic w rozumieniu *mądrości* przez wspólnoty językowo-kulturowe polską i litewską, lecz dążenie do zrozumienia istoty pojęcia na podstawie utrwalonego materiału tekstowego bliskich sobie ze względu na system wartości, więzi historyczne i kulturowe wspólnot językowych.

Ujęcie pojęcia *mądrości* na materiale przysłów przedstawia tylko wąski wycinek otaczającej nas rzeczywistości. Przysłowia mówią o tych cechach człowieka *mądrogo*, które są widoczne, występują najczęściej. Przeprowadzona przeze mnie analiza przysłów, mimo iż zostały one wybrane tylko na podstawie klucza leksykalnego, pokazuje jak obszerny jest klucz pojęciowy, a tym samym otwiera perspektywę przyszłych, bardziej dogłębnych badań wizji człowieka *mądrogo* w kulturach polskiej i litewskiej.

Wykaz skrótów:

- DLKŽ** – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–6, red. Stasys Keinys, Vilnius 2000.
- ISJP** – *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, red. Mirosław Bańko, Warszawa 2000.
- LKŽ** – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–10, red. Gertrūda Naktinienė, Vilnius 1941–2002.
- SEJL** – *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, red. Wojciech Smoczyński, Vilnius 2007.
- SEJP** – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, red. Wiesław Boryś, Kraków 2005.
- SJPDor** – *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, red. Witold Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
- SJPSz** – *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, red. Mieczysław Szymczak, Warszawa 1978–1981.
- SSiSL** – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska, t. 1, cz. 1, *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996.
- USJP** – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, red. Stanisław Dubisz, Warszawa 2003.

Bibliografia

- Bańko, M. (Red.). (2000). *Inny słownik języka polskiego* [ISJP] (T. 1–2). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartmiński, J. (1984). Definicja leksykograficzna a opis języka. W K. Polański (Red.), *Słownictwo w opisie języka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 682).
- Bartmiński, J. (2007). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J., & Niebrzegowska, S. (Red.). (1996). *Słownik stereotypów i symboli ludowych* [SSiSL] (T. 1, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J., & Tokarski, R. (1986). Językowy obraz świata a spójność tekstu. W: T. Dobrzyńska (Red.), *Teoria tekstu: Zbiór studiów* (ss. 65–81). Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Boryś, W. (Red.). (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJP]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Doroszewski, W. (Red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [SJP Dor] (T. 1–11). Warszawa: PWN.
- Dubisz, S. (Red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego* [USJP] (T. 1–4). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grigas, K. (1976). *Lietuvių patarlės: Lyginamasis tyrinėjimas*. Vilnius: Vaga.
- Grigas, K. (1987). *Patarlių paralelės*. Vilnius: Vaga.
- Grigas, K. i in. (1958). *Patarlės ir priežodžiai*. Vilnius: VGLL.
- Grigas, K. i in. (2000). *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* (Vol. 1). Vilnius: LLTI.
- Keinys, S. (Red.). (2000). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [DLKŽ] (T. 1–6). Vilnius: Mokslo ir Enciklopediju Leidybos Inst.
- Krąpiec, M. A. (1985). *Język i świat realny*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Krzyżanowski, J. (Red.). (1969–1978). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. W oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego (T. 1–4). Warszawa: PWN.
- Maćkiewicz, J. (1991). Co to jest „językowy obraz świata”. *Etnolingwistyka*, 11, 89–97.
- Naktinienė, G. (Red.). (1941–2002). *Lietuvių kalbos žodynas* [LKŽ] (T. 1–10). Vilnius.
- Smoczyński, W. (Red.). (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego* [SEJL]. Wilno: Uniwersytet Wileński.
- Szymczak, M. (Red.). (1978–1981). *Słownik języka polskiego* [SJPSz] (T. 1–3). Warszawa: PWN.
- Tokarski, R. (1996). Ramy interpretacyjne a problemy kategoryzacji. W: R. Grzegorzczkowska & A. Pajdzińska (Red.), *Językowa kategoryzacja świata* (ss. 97–113). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

The concept of wisdom in Polish and Lithuanian paremiology

In this paper, an attempt has been made to present the semantic and axiological substance of *wisdom* hidden in the consciousnesses of two different, namely Polish and Lithuanian, linguistic-cultural communities.

The analysis belongs to a branch of linguistics, interpreting language in terms of concepts, viewing it as a source of knowledge about people themselves, different communities, their mentality, ways of perception and interpretations of the way the world is. As a model to present the most thorough understanding of *wisdom*, the method of cognitive definition proposed by Jerzy Bartmiński is applied. Linguistic-cultural images of *wise* [person], understood as the concretizations of *wisdom* have to reveal him/her in opposition to *stupid*. The cognitive picture of *wise* is for the most part based on the analysis of features of character and appearance, portrayed behavior, interpersonal relations and the way others have as a perception of *wise*.

Many cognitive parameters of *wisdom* are revealed while exploring the interactions between people and that of nature (plants, animals) which surrounds them and investigating deeper interpersonal relations with other people.

The material for research was taken from Polish and Lithuanian proverbs. The latter occur as a result of world perception, everyday life observation, confrontations with its phenomenon. The proverbs are taken from compendiums of Polish and Lithuanian proverbs: *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych* (*The New Book of Proverbs and Proverbial Phrases*) by Julian Krzyżanowski and *Lietuvių patarlės* (*Lithuanian Proverbs*), *Patarlių paralelės* (*Parallels of Proverbs*) by Kazys Grigas.

Given as cognitive definitions the cultural visions of *wise*, despite all the emphasized differences, enable us to perceive many evaluations of *wise* similar or even common to Polish and Lithuanian cultures.

Keywords:

ethnolinguistic; cognitive definition; cognitive picture; concept; wise; wisdom

Próba kognitywnego ujęcia mądrości (na materiale przysłów polskich i litewskich)

Zamierzeniem artykułu jest próba przedstawienia semantycznej i aksjologicznej treści pojęcia *mądrości* tkwiącej w świadomości dwóch odrębnych wspólnot językowo-kulturowych – polskiej i litewskiej.

Przeprowadzona analiza mieści się w nurcie badań językoznawczych, traktujących język jako źródło wiedzy o człowieku, jego mentalności i systemie wartości, sposobie postrzegania i interpretacji świata. Narzędziem opisu jest zaproponowana przez Jerzego Bartmińskiego metoda definicji kognitywnej. Językowo-kulturowe obrazy człowieka *mądrogo*, stanowiące

ukonkretnioną wizję abstrakcyjnego pojęcia *mądrości*, przedstawiają go w opozycji do człowieka *głupiego*. Obraz człowieka *mądrego* obejmuje cechy jego charakteru oraz wyglądu, mechanizmów zachowań, charakterystycznych miejsc przebywania oraz uwidacznia związek z zajmowaną przez niego pozycją społeczną. Wiele parametrów kognitywnych *mądrości* ujawnia się w trakcie analizy różnorodnych relacji człowieka z otaczającą go przyrodą (roślinami, zwierzętami) oraz wynika z bardziej skomplikowanych układów – ze stosunków z innymi ludźmi.

Materiał analityczny stanowiły paremia polskie i litewskie, traktowane jako rezultat poznawania świata, obserwacji życia codziennego, zderzenia z różnymi jego zjawiskami. W badaniach wykorzystane zostały kompendia przysłów polskich i litewskich: *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych* pod red. Juliana Krzyżanowskiego oraz *Lietuvių patarlės (Przysłowia litewskie)*, *Patarlių paralelės (Paralele przysłów)* pod red. Kazysa Grigasa. Ujęte w strukturę definicji kognitywnych kulturowe wizje człowieka *mądrego*, mimo istniejących różnic, pozwalają wyodrębnić sporo wartościowań podobnych albo nawet wspólnych, charakterystycznych dla kultur polskiej i litewskiej.

Słowa kluczowe:

etnolingwistyka; definicja kognitywna; obraz kognitywny; mądry; mądrość